

O EKRANU I KNJIGAMA

Gospođe i gospodo, dopustite da ovo predavanje otpočnem jednostavnim pitanjem: zašto čitati knjige? Vi se vjerojatno pitate kako se može postaviti tako neodređeno i nejasno pitanje. Želim li govoriti o nostalgiji ljubitelja čitanja knjiga, osobito onih iz područja književnosti, pa žalim za vremenima kada one nisu bile lako dostupne u elektronskim medijima? Zar nije svejedno na koji su nam način dostupni sadržaji knjiga? Zašto bi se čitanje na kompjutoru i iPadu razlikovalo od čitanja ukoričenih svezaka u kojima se prenose »iskustva duhovnog stvaralaštva«, kako to navode leksikoni u objašnjenju pojma knjige? Želim li govoriti o bibliofiliji, o ljubavi prema knjigama kao osobitim, često zanimljivo opremljenim i posebno ukrašenim predmetima koji nam se mogu sviđati bez obzira na ono što je u njima napisano i koji su u našoj dugoj povijesti odigrali vrlo važnu ulogu? No, u tom slučaju, kakve to veze ima s čitanjem? Nije li tako pitanje: »Zašto čitati knjige?«, posve bespredmetno? Naime, možda bi se i moglo govoriti zašto bi trebalo čitati ovakve ili onakve knjige, no općenito o čitanju knjiga može se tek manje ili više zanimljivo raspravljati govoreći o navikama, običajima i vremenima u kojima su one imale ulogu koju danas više nemaju? Odveć je, reći ćete, velika raznolikost među knjigama da bi se moglo govoriti o nečemu takvome kao

što su razlozi zašto ih čitamo ili zašto bismo ih trebali čitati.

Pa ipak, gospođe i gospodo, vi ste sigurno primijetili kako su knjige kao sredstvo komunikacije u naše doba izgubile onu ulogu koju su imale još u ne tako davnoj prošlosti. Knjiga, pisaca i čitatelja ima, doduše, mnogo više no ikada u prošlosti, no vjerujem da svi imate dojam kako su se njihovo značenje i važnost u svakidašnjem životu i u kulturi općenito promijenili. Još nedavno su se znanstvenici, političari i uglednici javnog života voljeli slikati s pozadinom u kojoj su dominirale knjige, a danas se »iza njih« redovno nalazi kompjutor, televizor i možda još neka sofisticirana tehnička oprema. Još uvijek se, doduše, kupuju knjige i mnogi žele imati vlastite knjižnice, no oni kao da se svode na veliku, ali ipak samo zajednicu od posebnog interesa, nalik hobiju. U tzv. intelektualnom radu čitanje knjiga čini se ostatkom prošlosti. Sve što je potrebno učenicima, studentima, profesorima i znanstvenicima može se jednostavnije, lakše i brže dobiti pritiskom prekidača na strojevima. A da i ne govorim o svakodnevnoj komunikaciji: vrijeme koje se još uvijek troši na čitanje knjiga gotovo sigurno tek je neznatni dio onoga koje se troši na gledanje televizije, pretraživanje interneta, razgovore mobitelom i *sms*-om. Razmjeri obuhvata i brzina kojom se to dogodilo u našem vremenu čini se zahtijevaju da o tome razmislimo. Kulturologija nas uvjerava kako je za svaku kulturu od bitnog značenja upravo komunikacija, da je i čini upravo komunikacija među njezinim članovima i komunikacija s drugim kulturama. Pa, ako se to u tako brzom ritmu mijenja, ne zahtijeva li i sama ta činjenica da se pomnije razmotri i onaj poseban način komunikacije koji nazivamo »čitanje«?

A čitanje se, smatram, može razmotriti i s aspekta medija koji ga omogućuje, pa se nije loše podsjetiti kako je

McLuhan još dosta davno ustvrdio da je »medij poruka«. Iako su se njegove analize pokazale nedostatnim, a njegova se predviđanja nisu ostvarila, ipak ta temeljna misao nije bez opravdane osnovice. A upravo to opravdava neku prvu razliku između čitanja knjige i čitanja s ekrana. Držim da je pri tome važan pojam ekrana, jer je on zajednički filmu, televiziji, kompjutorima i mobitelima. Ekran je, naime, najprije zastor, platno na kojemu se projiciraju slike, a zatim, danas, »fluorescentna površina katodne cijevi na kojoj se stvara slika«. Uz neka dodatna moguća značenja, još uvijek držim kako je bitno što se radi o nečemu poput »zastora« – što je prvobitno značenje – koji na svoj način prikriva zbilju i omogućuje projekciju riječi i slika u neslućenim razmjerima. Čini mi se da zato mogu pitati: ima li neke razlike u čitanju s ekrana i čitanju »iz knjige«?

Vi ćete, dakako, odmah primijetiti da je načelno medij, kao tekst, isti: riječi i rečenice u knjizi iste su kao i one na ekranu, pa zašto bi onda bilo neke razlike u čitanju? No, možda ste ipak zamijetili da nerijetko postoji i neka nelagoda kada se knjiga naprosto prenese na ekran. Je li to samo stvar navike i nevoljkosti prihvaćanja novine, ipak držim otvorenim pitanjem. Čitanje je, naime, osobit način komunikacije, takav kakav je izazvao veliku pozornost teorije književnosti od sredine prošloga stoljeća do danas. Neću vas, međutim, zamarati navođenjem raznolikih stajališta o čitanju kao recepciji tekstualnih poruka duhovnog stvaralaštva. To nije u središtu mojega zanimanja, jer su takve rasprave, vođene u okvirima novijih književnih teorija, redovno zaokupljene razumijevanjem teksta, osobito književno vrijednog teksta, a ne bave se knjigama i njihovim odnosom prema ekranima. Napomenut ću zato jedino da se uza svu raznolikost analiza razumijevanja i smisla čitanja, teoretičari od fenomenologa do semiotičara, a posebno onih koji se bave teorijom recepcije, sla-

žu u tome da čitanje nije naprosto reproduktivan, nego je u neku ruku, i barem u nekoj mjeri, i produktivan stvaralački čin.⁷⁵ Takav naglasak na isključivu važnost čitanja, reći ću, čini mi se pretjeranim, jer u radikaliziranim verzijama vodi do krajnjeg relativizma i mora pretpostaviti, donekle pojednostavljeno, da svaki čitatelj razumije samo svoju osobnu *Gospođu Bovary*. Ipak, da bi čitanje moralo biti i nešto više od reprodukcije, mislim da je potrebno imati na umu.

S druge strane želim upozoriti kako se svi teoretičari ipak slažu da je za razumijevanje bilo kakvog teksta nužan odnos prema kontekstu, a kontekst pretpostavlja i uvjete koji uključuju namjere, očekivanja, svjesne i nesvjesne pretpostavke, pa tako i sama priroda medija, smatram, mora imati neku važnost i značenje. A to onda i u najširem obzoru neće biti bez važnosti, pa neće biti sasvim isto čitamo li nešto na ekranu ili čitamo knjigu. Takva se razlika jasno razabire kada se radi o komunikaciji »licem u lice« i u čitanju, pa se na temelju toga može ponešto zaključiti i o tome postoje li razlike u komunikaciji s tekстом u knjigama ili na ekranu. Razliku između razgovora i čitanja, naime, primjećujete čak u našoj izreci da ste »nekoga pročitali«. U njoj je, naime, sadržano uvjerenje da neku osobu »pročitate« kada ste razabrali kakva je ona zapravo, za razliku od onoga što glumi ili samo nastoji prikriti. »Pročitali« ste nekoga kada ste shvatili kakva je on osoba, a to u stvarnom razgovoru uspijevate ili ne uspijevate na temelju niza detalja, kao što su govor tijela, mimika, izraz lica, pa i pozadina, u nekoj vrsti »konačnog uvida« koji se odnosi na cjelinu, na smisao cjeline. Već na tom primjeru primjećujete kako se razgovor na ekranu, a onda i čitanje na

---

⁷⁵ Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb 2000.

ekranu, može razlikovati upravo u manipulaciji detaljima, koja neki smisao unaprijed nameće i cjelinu uvida podređuje namjerama redatelja, snimatelja ili onoga tko je tekst stavio na ekran. U stvarnom razgovoru, naime, i pozadina igra neku ulogu, a detalji izraza nisu izabrani, nego su naprosto prisutni: komentator na televiziji bira kadrove u kojima će pokazati pozadinu te ovaj ili onaj izraz lica, neki pokret tijela i gestikulaciju. Također bira i detalje pozadine: ugledni je predstavnik »slavnih« okružen knjigama, djecom, životinjama ili »običnim ljudima«, već prema namjeri koja se želi sugerirati. Manipulacija kontekstom igra presudnu ulogu. Vi ćete, možda, napomenuti da u tome nema nikakve bitne razlike između knjige i ekrana, jer i knjigama se može itekako manipulirati, i u njima nema stvarnog konteksta, i u njima autor bira detalje koje će spomenuti ili izostaviti. Tekst u knjizi također uvijek nešto prikriva; on nije i ne može biti »odslikavanje zbilje«. Ipak držim da se može zamijetiti ključna razlika na razini namjere, pa onda i konteksta na temelju kojega se tekst razumijeva. A da to obrazložim, moram se osvrnuti na dvije. Prvo na svrhu čitanja upravo knjige, a zatim na prirodu ekrana.

Što se tiče svrhe, moram se u nekoj mjeri vratiti na obrazloženje o ljubiteljima knjiga koje sam ranije odbacio kao nedovoljno. Unatoč tome moram reći da čitatelj koji uzima knjigu u ruke može, doduše, to činiti zbog toga da nauči lekciju ili da se naprosto rasonodi, ali da je u tome uvijek prisutan i neki daleki trag rituala. Njegov je povijesni početak svakako u čitanju svetih knjiga, koje bijaše ritual i koje je to do danas ostalo, no neki trag toga javnog, općeg rituala sačuvao se i u privatnom ritualu čitanja, osobito, recimo, romana. Izvrsno ga je zapažio i opisao Calvino u početnim rečenicama svojega djela: »Počinješ čitati novi roman Itala Calvina *Ako jedne zim-*

ske noći neki putnik. Opusti se. Priberi se. Odbaci od sebe svaku drugu misao. Pusti neka svijet koji te okružuje iščezne u neodređenosti. ⁷⁶

Calvino je tako primijetio i da je privatni ritual donekle paradoksalan: »opusti se« i »priberi se« zapravo su suprotnosti. No, upravo u tom je paradoksu izražena prikrivena ritualna nakana: moramo se odreći stvarnog konteksta, moramo se usredotočiti, ali se ne smijemo usredotočiti na razumijevanje pojedinih poruka, recimo, podataka koje želimo naučiti, nego na smisao cjeline. Ironičan Calvinov ton pri tome upozorava na prepuštanje igri mašte koja će zamijeniti razumijevanje na temelju stvarnog konteksta. Mi uzimamo bilo koju knjigu u ruku s namjerom da je pročitamo u onom smislu u kojem sam rekao da možemo »pročitati« osobu. Dakako, pri tome može biti, pa i ima, izuzetaka, no o njima kasnije.

Vi ćete reći da s istom koncentracijom možemo pristupiti ekranu filma, televizije ili kompjutora. Pa ipak, reći ću, ako izostavimo moguće izuzetke, privatni je ritual u slučaju filma znatno drugačiji, a ako se radi o tzv. malim ekranima, on načelno izostaje. Dakako da se i tada moramo u nekoj mjeri koncentrirati, no nakana se svodi ili naprosto na rad, traganje za potrebnim podacima, ili jedino na opuštanje, razonodu ili razgovor zbog dosade i potvrđivanja da postoji komunikacija. A za kontekst razumijevanja teksta već na filmu uloga je mašte manja jer se čini da je zbog slike, zvuka i riječi načelno sve prikazano kao u zbilji. Na malom pak ekranu takva je uloga još manja: poruke se oslanjaju na prethodno već poznate; one su podaci, informacije, a smisao cjeline samo je naša nakana,

---

⁷⁶ Calvino, Italo, *Ako jedne zimske noći neki putnik*, Znanje, Zagreb 1996., str. 5.

usvojiti informacije ili uživati u njihovom brzom izmjenjivanju.

Upravo da to objasnim, moram razmotriti i drugi aspekt takve moguće analize, a to je priroda ekrana. Priroda ekrana, naime, nisu slike ili riječi koje su na njemu projicirane, nego je njegova priroda brzi protok, brza izmjena slika i riječi odnosno rečenica. Moć ekrana nije u tome što se na njemu može vidjeti ovo ili ono, nego je njegova moć u tome što se može sve vidjeti u brzom ritmu izmjena koje daju iluziju da je sve trenutno prisutno. Ako se riječi i slike mogu nizati u gotovo beskonačnim nizovima, čini se da na ekranu može biti prisutan kozmos u cjelini, nešto poput *alepha* u Borgesovoj noveli: »(...) Vidio sam kuglicu koja se prelijevala u svim bojama i gotovo se nepodnošljivo ljeskala. Isprva sam pomislio da se okreće; potom sam dokućio da je to gibanje opsjena koju stvaraju vrtoglavi prizori u njoj. Promjer alepha mogao je iznositi dva-tri centimetra, ali je u toj kuglici bio sadržan svemir, u naravnoj veličini. Svaka je stvar (uzmimo, zrcalo) bila beskonačan broj stvari, zato što sam je bjelodano vidio iz svih točaka univerzuma.«⁷⁷

Borges je, čini se, još mnogo prije kompjutera i *e-readera* shvatio da se cjelina svijeta i života ne može sažeti u sukcesivnost bilo kakvoga jezika ili teksta, ali da se krajnje ubrzanom izmjenom može postići dojam svemogućeg pregleda svega što se zbilo u prošlosti i sadašnjosti. Taj je pregled, dakako, iluzija, ali golema je moć takve iluzije jer ona obećava da se uz mali napor može dobiti tako golem broj informacija da nam se može činiti kako smo postigli nešto nalik doživljaju mistike. Ne znam može li se nešto takvo doživjeti i u pretraživanju interneta, no iluzija sve-

---

⁷⁷ Borges, Jorge Luis, *Sabrana djela 1923-1982.*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1985., str. 89.

moći u dostupnosti informacija ne čini mi se neozbiljnom maštarijom. Ona, naime, pretvara gledanje u ekran i čitanje s ekrana u djelatnost koja je nadmoćna svakoj drugoj intelektualnoj djelatnosti. Ljubitelji ekrana zato nisu posebna zajednica poput ljubitelja knjiga; nitko danas uporabi ekrana ne može odoljeti.

A njegova priroda odgovara njegovoj uporabi. Bilo da se radi o poslu ili o razonodi, mogućnost je njegove uporabe neodoljiva. No, iluzorni karakter svemoći dostupnosti informacija ne bismo smjeli zaboraviti. Mogući protok informacija u najmanju ruku usporava, ako i ne omogućuje, koncentraciju na jednu sliku, jednu rečenicu, jedan podatak i/ili jednu relativno cjelovitu uobličenu spoznaju. A to bi bila neka prva pretpostavka da se uspostavi komunikacija kakva je osnovica razumijevanja umjetnosti, kao i znanosti i filozofije. Svaka iduća informacija može poništiti važnost prethodne, jer one nisu uspostavljene na način na koji čovjek misli i na koji razumijeva umjetnost, nego su usustavljene na način na koji kompjutor može oponašati određene, ali samo strogo određene, operacije kakve odgovaraju spoznaji. Nizovi podataka na kraju su ipak samo nizovi poznatih podataka, a način na koji ih kompjutor uspijeva i povezivati nisu cjelovite smislene teorije, niti daju onaj dojam koji može dati gledanje jedne umjetničke slike ili čitanje nekog umjetničkog djela. Kompjutor nas sam ne može uputiti na važnost pojedinih informacija; u njemu je sve što je uneseno u bazu podataka načelno ravnopravno.

Zato se možemo vratiti knjigama. Pa zašto bi, reći ćete, priroda knjige bila drugačija? Zar takvom dojmu umjetničke književnosti ne odgovara i film koji također priča priču kao i roman, i zar znanstvene teorije također ne nižu podatke, teze i zaključke koje možete naći i na internetu? Zašto bi virtualna stvarnost na ekranu bila drugačija

od virtualne stvarnosti u knjigama? Zašto bi privatni ritual čitanja knjige u tome nešto promijenio?

Moj odgovor glasi: zato što nas način na koji nas dostupnost informacija na ekranu i njihova prikladnost određenim životnim svrhama usmjerava prema vrijednostima života koje čak ni danas nisu neprijeporne, štoviše o kojima se može i treba razgovarati. Ne mislim pri tome, dakako, da bismo trebali razbijati televizore i kompjutore, kao što su engleski radnici na početku prve industrijske revolucije razbijali strojeve. Vrijednost je tehnoloških dostignuća neprocjenjiva, no i pri tome važi napomena kako sve ovisi o načinu uporabe, a to više nije tehnološko, nego je ne samo moralno nego možda i ključno pitanje budućnosti čovječanstva. Ne mislim se također ni pozivati na tradicionalne kulturne vrijednosti, jer napredak tehnologije po svoj prilici zahtijeva da se i one iznova tumače i razumijevaju. Jedino mi se čini da se teško prilagođavamo brzim, čak eksplozivnim promjenama u najšire shvaćenoj komunikaciji, a to će reći da sveopća dostupnost informacija proizvodi i njihovu nepreglednost, pa se nameće problem njihovog izbora i važnosti, kao i smislenih sinteza znanja, kakve u novim načinima komunikacije lako potpadaju isključivo u okvire uvjerenja, pretpostavki, pa i predrasuda. Novi načini komunikacije, koji su zauzeli u tolikoj mjeri prostor i vrijeme suvremenog života, nisu, rekao bih, posve bez opasnosti.

Tako upravo iluzija neograničenih mogućnosti raspolaganja prostorom i vremenom, kakvu nude mali, srednji i veliki ekrani, ne otvara samo još veće mogućnosti manipulacije, nego i proizvodi dojam da se cjelokupno ljudsko iskustvo može svesti na sinkroniju. Kako su svi mogući podaci podjednako dostupni bez njihove povijesne pozadine i bez razumijevanja njihova porijekla i postupnog razvoja, u gledanju i čitanju na ekranu gubi se bilo kakav

dojam dijakronije. A to će reći da je tradicija podjednako prisutna kao i suvremenost: informacije recimo o *Epu o Gilgamešu* podjednake su s legendama o Tarzanu, pa je ono što je zapisano prije gotovo pet tisuća godina izravno i neposredno prisutno u sadašnjosti i tako se razumije. A slično se događa i u odnosu prema prostoru: mobitelska poruka iz Kuala Lumpura ni po čemu se ne razlikuje od one iz susjedstva. Tehnologija daje dojam da su povijesni filmovi sada s pravom nazvani »kostimiranima«, a način života australskih domorodaca čini se istim danas kao i u dalekoj prošlosti jer o njima možemo jednostavnim pritiškom prekidača dobiti podjednako uvjerljive informacije.

Još je dosta davno ugledni povjesničar Arnold Hauser u svojem djelu o socijalnoj povijesti umjetnosti i književnosti primijetio kako se naše, zapravo njegovo vrijeme, može nazvati »filmsko doba«,⁷⁸ jer tehnika filmske umjetnosti dopušta neslućene mogućnosti manipulacije prostorom i vremenom: dijakronija se razbija u odsječke koji se mogu slagati po volji, a isto je i s prostorno udaljenim lokalitetima. Na taj način sve može biti podjednako važno jer je sve istovremeno dostupno. On, dakako, još nije imao iskustvo televizora, mobitela i kompjutera, pa mu se činilo da film otkriva nove mogućnosti cjelokupne umjetnosti koje će dovesti do procvata cjelokupne umjetničke komunikacije.

To se, nažalost, nije dogodilo. Dogodilo se nešto drugo, što ću najprije opisati kao prevlast količine nad kvalitetom. A to mogu pokušati ovako obrazložiti: gomilanje informacija, kakvo ekran omogućuje, daje dojam da što više podataka osigurava i kvalitetu znanja, što možete lako prepoznati kako u znanstvenim raspravama tako i u

---

⁷⁸ Hauser, Arnold, *Socijalna istorija umetnosti i književnosti*, II. tom, Kultura, Beograd 1966.

svakidašnjem životu, gdje se čini da je dovoljno »biti informiran« pa da vas drže pametnim. Trebam li reći da to ima itekakve posljedice na ideal obrazovanja, koji kritičar društva znanja Liessmann s pravom oštro osporava, podsjećajući nas na kviz *Tko želi biti milijunaš?* i na posljedice u njemu prisutnog shvaćanja obrazovanja i znanja.⁷⁹ Ne mislim time samo na pretrpavanje školskih programa podacima – koje je uostalom lako naći na internetu – nego i na nešto važnije, a to je nužnost da se nove generacije što brže osposobe za ovladavanje novom tehnologijom i vještinama potrebnim da se ona koristi. Dakako da je to prijeko potrebno za napredak gospodarstva i uspješnu politiku, no ako je to jedino što od obrazovanja očekujemo – a čini se da jest – nema ni vremena ni mjesta za one vrijednosti na kojima je ideal obrazovanja uspostavljen u prosvjetiteljstvu. A taj je ideal, naime, da obrazovanjem valja steći ne samo spoznajne podatke nego i moralnu orijentaciju i estetičke vrijednosti, bez čega se uređeni društveni život ne može ni zamisliti, jer pojedinac ne mora biti samo »materijalno osiguran« nego i zadovoljan, možda i sretan, što može biti jedino ako sam sebe razumije.

Vjerujem osim toga da ste svi primijetili kako je količina književnih djela dostupnih na internetu dobila goleme razmjere, kao i da svi pišu književna djela, odnosno ono što misle da su književna djela jer je vrijedno zapisivanja i objavljivanja na blogovima. I opet, mogu reći da nemam ništa protiv takve komunikacije, no čini mi se da se to svelo i na pomalo začuđujuće fenomene kao što su natjecanje u broju pročitanih knjiga, u brzom čitanju, u opisivanju općepoznatih podataka i spoznaja te u vještini manipulacije.

---

⁷⁹ Liessmann, Konrad Paul, *Teorija neobrazovanosti*, Naklada Jelsenski i Turk, Zagreb 2008.

A to me može vratiti na pitanje o čitanju knjiga. Već rekoh da je brzo čitanje nešto što odgovara prirodi ekrana kao brzog protoka informacija. Spomenuo sam i potrebu »zaustavljanja«, pa je sada i u ovom kontekstu mogu objasniti. Neki opći odnos prema knjigama, sigurno ste primijetili, načelno je drugačiji od onoga prema oruđu i aparatima. I one služe čitanju kao i ekran, no ta je uporaba ponešto drugačija jer nas, recimo, knjiga može i razočarati. Stroj nas razočara jedino ako ne radi, pa se rad s njim prekida kako bismo ga popravili. Knjigu, međutim, počinjemo čitati jer očekujemo neki smisao cjeline. Ne očekujemo samo upoznavanje s pojedinim porukama, s pojedinim informacijama. Razočaramo se jedino kada takav cjelokupni smisao izostaje: očekujemo suvislu priču ili manje ili više kontinuiran opis, odnosno izlaganje neke teorije. Ne prestajemo čitati zato što nema više informacija; prestajemo u onom trenutku kada nam je izostao nagovještaj smislene cjeline. Ako se čitanje i tada nastavlja, ono ne odgovara ni minimalnom očekivanju, koje je, usudujem se reći, u biti estetičkog karaktera.

Estetičkog je karaktera zato što lirska pjesma, roman ili esej, ali i opširan opis nekog znanstvenog područja ili izlaganje teorije zahtijevaju »gledanje« i razumijevanje koje ne odgovara uobičajenoj svakodnevnoj percepciji i razumijevanju već unaprijed poznatoga. Davno je primijećeno u estetici da postoji poseban način gledanja u kojem vidimo i ono što se u običnoj percepciji ne vidi: vidimo, recimo, da je cvijeće živo, a nije vješto napravljeno, da preparirana životinja nije lijepa i da je pejzaž tužan i sumoran. Očekujemo zato da se u čitanju knjige obnovi nešto od takvog načina gledanja, a mašta nam služi kao osnova. Zamišljamo, recimo, književne likove kao stvarne osobe, ali osjećamo da, kada bismo ih stvarno gledali, detalji izraza njihovih lica ne bi naprosto odgovarali uobičajenoj

percepciji, nego onome što spomenuh kada sam rekao da smo »pročitali« čovjeka u stvarnom razgovoru. Ne tvrdim da se nešto od takvog estetičkog doživljaja ne bi moglo ostvariti i na temelju gledanja ili čitanja na ekranu, ali tvrdim da mu čitanje knjige izrazito pogoduje, a da mu ne pogoduje ekran koji je unaprijed određen kao uporabni predmet za drugačije svrhe.

Ne želim reći da i brzi protok riječi i slika, recimo, u filmu, ne može biti pogodan za postizanje estetičkog doživljaja, no njega ipak ometa mogućnost da će iduća informacija bolje objasniti prisutnu, pa se u biti sve svodi na traganje koje ni s čime ne može završiti. Primjetljivo je to na televiziji gdje se serije nastavljaju u beskraj, a slično je i s traganjem za podacima na internetu. Knjiga, naime, ima u svakom slučaju početak i kraj; njezin sadržaj mora se čitati, ako nas nije razočarala, od početka do kraja i jedino smo je tada razumjeli. Roman i drama zatvaraju svoje izlaganje između početka i kraja, a i u teoriji postoji uvod, izlaganje i nešto poput zaključka. Konačni kraj priče ili neku sintezu na ekranu ne možete očekivati. Gotovo je prirodno da znate kako slijedi nastavak ili barem da je nastavak moguć.

Ako je barem načelno tako, mogu upozoriti na posljedice u odgoju i obrazovanju, kako se to obično kaže, pri čemu se u samom izrazu odgoj i obrazovanje odjeljuju kao dvije različite djelatnosti, što je u najmanju ruku prijeporno. Ako se, naime, obrazovanje svodi na usvajanje nekih osnovnih podataka i nužnu vještinu u ovladavanju tehnikom, nešto poput moralnog odgoja samo je jedva koristan dodatak, što svima vam poznata kriza morala uvjerljivo potvrđuje. Još manje mi se čini da povremeno upućivanje na estetičke vrijednosti u nekim predmetima postiže neku veću svrhu, osim kod malog broja pojedinaca. A ako bi još uvijek ideal obrazovanja morao sadržavati i moralnu i

estetičku dimenziju, što će reći i dimenziju ukusa, mogao bih ustvrditi da tek čitanje knjiga tome pogoduje.

Ako to što sam govorio nije dovoljno, reći ću još sljedeće: vjerojatno i nije sporno da živimo u doba takve relativizacije ukusa da se to može smatrati i gubitkom svakoga ukusa.⁸⁰ A ako ste pak primijetili da i to potvrđuje nedostatak smisla za kvalitetu, onda bi nešto poput odgoja ukusa upućivalo i na potrebu da se vratimo, barem zasad, dok nas ne iznenadi nova eksplozija napretka tehnologije, upravo knjigama.

A knjigama zato što nas čitanje uokvirenih smislenih cjelina, koje nas mogu upravo u tom smislu i razočarati, može uputiti na sposobnost izravnog prepoznavanja onoga što nam se sviđa, i to zato što nam se sviđa osobno, a ne zbog toga što to preporučuju moda i mediji. Sposobnost ukusa, naime, nije »dana«, nego je zadana; nju treba na neki način odgajati. Pa ako se svi želimo jedino informirati i ovladati manipulacijom podataka, jasno je da prestajemo čitati knjige, a meni se čini da upravo time nužno gubimo i sposobnost razlikovanja kvalitete, koja se može steći jedino uspoređivanjem iskustva s knjigama koje su nas razočarale i iskustva s knjigama koje nas potiču da ih ponovno čitamo. Čitanje je tako u dobu ekrana postalo rad, koji nam tehnologija može olakšati, ili je postalo razonoda koja prazninu dosade ispunja zanimanjem za nedostižnim nam uživanjem u fikciji bogatstva i slave.

Ne želim vas zavaravati: doista držim da su prednosti tehnologije nužne i neodoljive, pa im podliježe i svako čitanje, ali se time u najmanju ruku smanjuju razlike koje sam pokušao objasniti. Odavno sam, prije gotovo pola stoljeća, pisao da bi čitanje trebalo biti negdje između rada

---

⁸⁰ Solar, Milivoj, *Ideja i priča*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2004.

i rasonode, a da je ono postalo ili samo rad, ili samo rasonoda.⁸¹ Usudio bih se reći da mi se čini kako se to potvrdilo u razmjerima koje nisam mogao ni naslutiti, ali još uvijek držim da o posljedicama takvog procesa u kulturnoj komunikaciji treba pomno razmisliti. Pa, ako knjige čitamo još samo zato jer tako možemo steći nešto od možda već izgubljenog ukusa, ne čini mi se da je to od male važnosti. Možda nas i nova iznenađenja u tehnologiji komunikacije očekuju, no ako smatramo da će ona sama donijeti opći procvat kulture i umjetnosti, mislim da bismo se mogli naći u svijetu koji više nećemo moći ni prepoznati, a kamoli razumjeti.

---

⁸¹ Solar, Milivoj, *Pitanja poetike*, Školska knjiga, Zagreb 1971.